

ACC. N:R M. 15368: 1-15.

Landskap: Skåne Upptecknare: Gustaf Appelberg, Malmsö
Härad: N. Åsbo Berättare: " " "
Socken: Oderljunga Berättarens yrke: f. d. ämnesläsare
Uppteckningsår: 1961 Född år 1878 i Oderljunga

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Tal och andra finrum. s. 1-15.

LUF 112

28/2-61.

Sal och andra finrum.

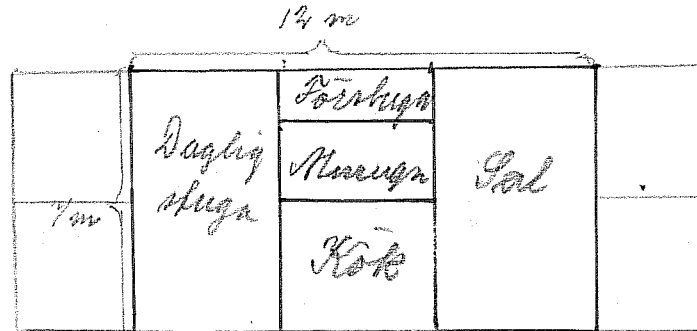
Vad jag här nedan berättar angående finrummet eller "salen", som det största finrummet ibland benämndes, grundar sig på vad jag sett och minns från min barndom på 1880-talet och fram till nutiden. Jag föddes i Oderljunga socken, numera tillhörande Perstorps storkommun, i norra Asbo härad, men vad jag anför, kan nog gälla även angränsande socknar i nordvästra Skåne. Även sedan jag blev vuxen och vistades på annan ort har jag haft god kontakt med min hemtrakt. under min 40-åriga tjänstgöring som ämneslärare vid Malmö Handelsgymnasium tillbringade jag sommarferierna i min sommarvilla vid den vackra Bälingsjön och bor fortfarande där under somrarna.

Det jag talar om gäller alltså ortens förhållanden i allmänhet som jag såg dem under min barndom och vad som sedan ändrats fram till våra dagar. Att en del detaljer hos de olika gårdarna kunde variera på grund av familjernas ekonomi, tycke och smak samt andra omständigheter är ju självklart. Jag har således icke kunnat exakt redogöra för hur var och en har möblerat sitt finrum, när möbler-

Luf 112

na inköptes, var de tillverkats o. s. v.

Det till bondgårdarna i trakten hörande bostadshuset, "stueläng-
an", utgjordes så gott som alltid av en lång länga med kök och mur-
ning för bakugn och tillhörande skorsten på mitten samt dagligstugan
i ena ändan av huset, och finrummet, salen, i den andra. Se nedanstående
skiss.

Denna planering av rummen var nödvändig, då båda rummens eldstäder
måste ha anslutning till murningens skorsten. Bägge dessa rum sträck-
te sig tvärs över huset. vid dagligstugan fanns vanligen på gaveln
ett par mindre kamrar och så var ofta fallet på gaveln vid salen,
så som de röda strecken på skissen visar. På somliga ställen hade
man förlagt salens kamrar längs husets gårdssida och då låg salen
längs andra sidan fram till gaveln. Kamrarna kunde uppvärmas genom

att man öppnade deras dörrar till det stora rummet.

Denna planering av bostadsrummen var vanlig sedan långt tillbaka men tillämpades före sekelskiftet oftast även vid nybyggen. Men sedan värmeledning började användas kunde man ju planera rummen på annat friare sätt och kanske vid nybygge få det trivsammare.

De flesta bondgårdarnas bostadshus, somliga mycket gamla, voro så bra byggda, att de, trots sin ålder, i stor utsträckning ännu användas. Endast enstaka ombyggnader ha förekommit. Däremot har man, sedan hembak mer och mer upphört, ganska ofta rivit ner de gamla murugnarna. Murningen till dessa var vanligen av natursten och upptog mycket stor plats, varför man genom deras rivning erhöll möjlighet till större förstugor, garderober och andra behöfliga utrymmen.

Salens tillkomst.

Så gott som alla boningslägenheter ha ett eller flera finrum, som inte användas i vardagslag, men behövdes vid mera festliga

tillfallen, då man behövde mera utrymme. Eldning skedde endast då de således behövdes. Att finrummet, särskilt om det ^{var ovanligt} särskilt stort, ibland benämndes "sal", förekom här och där, men benämningen var inte allmän. Även fattigare folk försökte ordna med ett finrum, där de bästa möblerna voro placerade och dit de kunde inbjudas och förplåga värderade besökare. Salen hade tillkommit, då huset byggdes, ofta för länge sedan. Några ombyggnader av äldre hus här i trakten för att få fram en sal, är mig icke bekant. Även vid det fåtal nybyggnader jag känner till, användes i regel ovan omtalade rumsplanering ända fram mot cekelskiftet. Men sedan värmeledning blivit allt vanligare har nog en ändring skett genom att man frångått byggnadens långsträckt form och kunnat lägga rummen mera samlade.

"Folkastua", där tjänare och arbetsfolk åt och vistades, fanns i prästgården och kanske på någon av de största gårdarna, och hade tillkommit, då huset byggdes.

De smärur, som oftast funnos anslutna till dagligstugan, kunde om så behövdes användas till "kontor" och sovrur. De hade icke eld-

stad, men kunde uppvärmas från dagligstugan, om dörrarna öppnades. I allra flesta fall sov hela familjen i den uppvärmda dagligstugan. Ett finrum utan eldstad kallades ibland "sommartua", troligen därför, att den endast kunde användas sommartid.

Om undantagsvis "sal" anordnades genom sammanslagning av flera mindre rum, tror jag inte, att detta föranledde förändring av dagligstugans möblering. Inte heller tror jag, att detta medförde ändring av huvudtrappan, tillkomst av frontespis eller nyanläggning av trädgård.

På 1880-talet hade nästan alla byggnader halmtak, men efterhand började man skaffa sig papptak, som ofta lades ovanpå det gamla taket. Efter cekelskiftet började tegeltak mer och mer komma i bruk.

"Bastu" eller "bastua", ofta kallade "brygghus", fanns ofta vid bondgårdarna, antingen som en mindre, friliggande byggnad eller inrymd i något av uthusen. Bastuan hade eldstad och användes för många olika ändamål, brygd, tvätt och ibland bak samt vid arbetet med linberedningen. Där man så ville, kunde den användas för bad, och jag 5

föreställer mig, att namnet uppkommit av badstuga.

"Bästu", "bakhus" och "kistekammare" kan jag inte minnas att jag hört.

Möblerna i "bastuan" voro nog ganska primitiva: en stor, ofta inmurad, gryta eller kopparkittel samt andra nödvändiga verktyg m. m.

Uppvärmning och belysning.

Det stora finrummet eller "salen" hade i allmänhet eldstad, som liksom dagligstugans hade anslutning till skorstensmurningen. Eldstaden utgjordes på 1880-talet vanligen av en s. k. "sättugn", sammansatt av stora rektangulära järnplattor och inmurad i murväggen. Den eldades från köket med ved eller torv. Järnplattorna voro prydda med bilder i relief av människor och djur. Jag minns t. ex. en sådan jätteugn som hade bild av "Simson och Delila". Dessa vedslukande ugnar ersattes så småningom av modernare järnkaminer.

Oderljunga och angränsande socknar fick elektrisk belysning först efter världskriget 1914-1918. Tidigare hade man utom talgljus, som man själv stöpte, allmänt fotogenbelysning. Oftast fanns både bords- och taklampor. Denna belysning var inte alls dålig, sedan man lärt sig att

Fel.
av E. H. J. 1911.

sätta lampglas kring lågan. Men under kriget fanns ju sällan fotogen att få, varför man fick hjälpa sig fram så gott det gick med karbidlampor. Detta gick dåligt, varför man de sista krigsåren satte i gång och bildade elektricitetsföreningar och genomförde allmän elektrifiering.

Gamla människor mindes och talade om, att de varit med om att belysningen på kvällarna i stugorna skedde medelst stickor, som spändes av lämpligt träslag. Dessa tändes och fastgjordes i en klyka, "stickedalla", som var fastgjord över en balja med vatten. Stickorna måste nämligen ideligen "skaras av", och då föll den glödande skaren ned i vattnet och slocknade. En person hade full sysselsättning att spänta de stickor som gick åt. *Se tillägg å sid 14.*

Väggbeklädnad.

rinrummen voro liksom de andra rummen i regel tapetserade. Endast i några få husmansbostäder minns jag, att brädväggarna, mörknade av ålder, voro nakna. Tapeterna, alltid med mönster, voro väl i stort sett likadana som vår tids. De köptes hos ortens handlare. Jag skulle ^{hos} att bruket att tapetsera väggarna började på 1870-talet.

Några målade dekorationer på tak och väggar tror jag icke förekom här på orten och icke heller panel på väggarna.

Tak, golv, fönster och dörrar voro i allmänhet likadana i salen som i de andra rummen.

Möblering.

Att närmare redogöra för vilka möbler som fanns i finrummen, när de köpts o. s. v. kan jag icke. Detta var naturligtvis olika för olika hushåll. En stor del var nog ärvda saker och mycket var säkert köpt på auktioner eller tillverkade av ortens snickare. Men i regel var det nog alltid de värdefullaste och ömtåligaste möblerna, som placerades i finrummen, t. ex. polerade och antika saker. Så gott som alltid fanns det ett större bord, vanligen stående mitt på golvet, en soffa, ibland stoppad, kanske en eller flera fåtöljer, ibland ett klädschåp, ett skrivbord eller en chiffonnier, en spegel samt andra möbler efter råd och lägenhet, samt ett antal vanliga stolar. Ofta hade man i salen i en hörna en "uppbäddad" säng. Därmed menades, att den användes för förvaring av de finare sängklä-

derna, som staplades på varandra upp till gavelhöjd, varpå det hela täcktes med ett täcke av spets eller annat material. Sängen kunde liksom soffan "utdragas", varigenom vardera av dem kunde ge sovplats åt 2 personer.

Fanns gungstol var den vanligen placerad i dagligrummet med tanke på de äldre familjemedlemmarnas bekvämlighet. Typen var den gamla svenska med "gänklar" och räknades väl knappast som finmöbel. Hade man däremot "amerikansk" gungstol, stod den nog i finrummet.

wienerstolar hörde jag aldrig talas om.

Piano eller orgel förekom nog knappast i lantbrukarhemmen men fanns vanligen i herrskapsfamiljerna.

Ovriga möbleringsdetaljer.

Krukväxter och palmer kunde ju knappast trivas i den oeldade salen och en klocka skulle inte heller ha mått väl av kylan. Spottkopp finns kanske. Sedan elektriskt ljus anskaffats, har salen vanligen en kraftig takkrona av mer eller mindre lyxbetonat slag mitt över bordet samt mindre lampor här och där. Långgardiner användas nog alltid i salen. Tavlor förekommo nog knappast i annan form än de vanli-

ga inramade fotografiförstoringarna av familjemedlemmar samt en eller annan litografi. Större speglar voro rätt sällsynta förr. Prydnadsföremål av olika slag finns nog överallt. Golvet var av bräder och skurades samt var ofta täckt av hemvävda trasmattor. Numera äro "köpemattor" mycket vanliga. Lineleummattor började nog knappast användas före cekelskiftet. I dagligstugan strödde man förr på många ställen sand på golvet och ovanpå detta finhackat enris för att göra söndagsfint.

Salens användning.

Salen eldades inte i vardagslag och användes i allmänhet endast vid högtidliga tillfällen då man hade många gäster. Sådana tillfällen voro begravningar (man måste ju förr bjuda hela "liklaget"), bröllopp, barndop och större födelsedagar samt "julagillen" och andra stora bjudningar. Numera förläggas begravningar, stora födelsekalas o. s. v. till ortens hotell eller liknande lokaler. Att dans förekom vid glada festligheter förekom ofta, och att herrarna efter middagen gärna uppsökte ett annat rum för att röka, prata och eventuellt grogga var vanligt här liksom på andra håll. Husförhör har icke förekommit i socknen un-

der min tid. Grannar på tillfälligt besök mottogos nog i regel i dagligstugan. Var det mera prominenta personer hände det nog, att de inviterades till finrummet. Att familjen använde salen på söndagarna tror jag inte var vanligt.

Salen användes som gästrum, då det kom gäster, som skulle övernatta. Soffan och sängen kunde utdragas och vardera lämna sovplats för 2 personer. Madrasser voro inte så vanliga, i stället bäddade man på tjocka fjäderbolstrar ("dynor").

Vid fester på sommaren pyntades salen med blommor och grönt.

Att salen användes som vigselrum förekom ibland, varvid ett provisoriskt altare fick ordnas på lämpligt ställe i salen.

Salen är väl som finrum alltid städad och redo att ta emot gäster. Hur ofta städning och framför allt damning utfördes, berodde väl på husmoderns bestämmande. Att salen användes som en sorts skräprum tror jag är ganska sällsynt.

Andra finrum.

Om andra finrum än det större rummet (salen) finnas, äro de väl i regel anslutna till detta och användas i huvudsak på samma sätt. Då

nyanskaffningar för rummen av möbler sker, händer det väl, att den gamla möbelen flyttas till dagligrummen, om man har bruk för den där.

Orsaken till salens tillkomst.

Varför skaffar man sig sal? Alla familjer ha väl alltid haft behov av extra rumsutrymme för festligheter och tillresande gäster. Och detta har väl varit detsamma sedan långt tillbaka i tiden, varför huser planerades för detta extra utrymme redan ^{vid} deras uppbyggnad. Att tillbygga huset eller omändra flera smårum till ett stort sådant, kanske i samband med ett stort bröllopp eller liknande händelse, har nog förekommit, men är knappast regel. Att en dylik ombyggnad kan ha ett visst samband med högkonjunktur är sannolikt. Världskriget, särskilt det första, medförde ju stora rikedomar för en del stadsbor, men här på landet har jag inte hört talas om några "nyrika" ("gulascher") lika litet som jag känner till några lyxbyggnader uppförda av sådana personer.

Ett relativt stort finrum, sal, har alltid varit rätt vanlig här på bondgårdarna och bland andra bättre citerade, Tapeter, värmeledning, elektrisk belysning och andra förbättringar ha ju kommit så

småningom. De bäst cituerade ha naturligtvis först skaffat sig dessa förbättringar, så man kan nog säga, att herrgårdar och prästgårdar samt övriga förmögna familjer varit en sorts förebilder vid förbättringen av bostadsförhållandena m. m. Men lantbefolkningen här följer rätt bra med sin tid och de förbättrade kommunikationerna ha gjort sitt till.

Den nya tiden har nog slipat bort en del skrovligheter i umgängesvanorna människor emellan. Förhållandet mellan husbondefolk och tjänstefolk har under de senaste årtiondena undergått en väsentlig förändring mot mera jämställdhet. Före cekelskiftet tittade förmögna bönder och annat välcituerat folk med förakt ner på arbetare och tjänstefolk, men numera märker man nästan aldrig några utslag av denna klassskillnad. Att bostadsskickets förändring har med denna förändring att göra, tror jag icke. Snarare är det väl arbetarrörelsens kamp för likställdhet mellan olika klasser som vållat utjämningen.

Att barnen har egna rum är inte så vanligt här på landet. Där så är fallet har bruket kommit under de senaste decennierna.

Att tjänarna numera ha mera människovärdiga bostäder än de gamla

dräng- och pigkamrarna, kan kanske ha ett visst samband med det förbättrade bostadsskicket. Men årsanställda drängar och pigor finnas mycket sällan ^{och} på gårdarna.

Skillnaden mellan lantbefolkningen här och stadsbefolkningen vad beträffar uppförande, umgängesvanor, tal och annat, som var ganska märkbar före cekelskiftet, har nu så gott som helt försvunnit i de yngsta åldrarna. Dialekten, som var rätt utpräglad, talas nu endast av de mycket gamla. Ungdomen här talar en mycket renare svenska än somliga skikt av ungdom i städerna. Att utjämning skett är nog kanske inte så underligt. Folk från land och stad träffas mera, på grund av de förbättrade kommunikationerna, arbetslönerna ha utjämnats i stor utsträckning, elektriskt ljus, värmeledning och alla möjliga förbättringar för bekvämlighet och trivsel ha i stor utsträckning kommit även landsbygden till del.

Uppvärmning.

De i städerna vid cekelskiftet så vanliga "pottugnarna", höga kakelugnar, murade av tegel och kakelplattor, förekommo icke i allmogehemmen här. Men underligt nog kallades både sättugnen och kami-

nen för "kakelovn". "Kakelovnskrogen", en bänk eller stol alldeles intill sättugnen, var en eftersökt sittplats, där särskilt de äldre gärna sutto och njöto av "den goa värmen".

I enklare hem var det vanligt, att man i dagligrummet i stället för sättugn eller kamin satt in en vanlig köksspis, som med ett långt plåtrör anslutits till skorstenen. Där kokades maten och man sparade således eldningen i köket.